

AJANKOHTAISTA: KOLLEKTIIVISTA MUISTIA ETSIMÄSSÄ

How Collectivities Remember: Structures and Spaces of Social and Cultural Memory. Tallinn Postgraduate Summer School in Social and Cultural Studies, 26.7.–2.8.2007, University of Tallinn.

Ilona Pikkanen

Tallinnan yliopiston Humanistinen instituutti (Institute of Humanities) ja Keskiajan tutkimuksen keskus (Centre for Medieval Studies) järjestivät yhdessä Bolognan yliopiston Itä- ja Keski-Euroopan sekä Balkanin tutkimuksen keskuksen (Centre for Central-Eastern European and the Balkans) kanssa kollektiivisen muistin käsitettä tarkastelevan kesäkoulun heinä-elokuun taitteessa Tallinnassa. Monitieteisen kesäkoulun keynote-luennoitsijoiksi oli saatu keskeisiä muistitutkimuksen tekijöitä muun muassa historian, sosiologian ja antropologian aloilta (vaikkakaan ei suomalaisia alan asiantuntijoita) ja siihen osallistui nelisenkymmentä kulttuurientutkimuksen, antropologian, sosiologian ja historian opiskelijaa laskujeni mukaan kahdestatoista maasta. Esittelen seuraavassa muutamia keynote-luennoilla ja niitä seuranneissa keskusteluissa sekä kesäkoulun opiskelijatyöpajoissa esiin nousseista keskeisistä teemoista historian jatko-opiskelijan näkökulmasta.

ERILAISET MENNEISYYDEN ESITYKSET

Emeritusprofessori Peter Burke (University of Cambridge) käsitteli kesäkoulun avaneissa keynote-puheenvuorossaan historian tutkimuksen niin sanotun performatiivisen käänteen hengessä vuosi- ja muistopäivien viettämisen merkitystä kansakuntien tai muiden kollektiivien yhteisen menneisyyden ylläpitämisen ja rekonstruoimisen paikoina. Burken jaottelun mukaan menneisyyttä otetaan haltuun erityyppisissä esityksissä, joiden ääripäitä edustavat historialliset näytelmät ja oopperat (käsikirjoitettuja, harjoiteltuja esityksiä) ja vallankumoukset. Välimuotona ovat määrääjain toistuvat esitykset, jotka noudattavat tiettyä, harjoiteltua kaavaa ja joihin liittyvät tulkinnat ku-

muloituvat; niitä tulkitaan aiemman, saman kategorian esityksistä kertyneen tiedon ja kokemuksen valossa.

Tällaisten menneisyyden esitysten joukkoon Burke lukee muun muassa sodat ja taistelut – sekä muistojuhlat. 50- ja 100-vuotisjuhlavuosia ryhdyttiin viettämään 1600-luvulla, ja 1800-luvulla ne valjastettiin osaksi modernia menneisyyden kansallistamisen projektia. Burken mukaan historiantutkijoiden tulisikin tutkia toistuvien muistojuhlien kronologiaa, niiden kasaantuvia ja muuttuvia muotoja ja merkityksiä sekä niihin liittyvää dialogia, sen vastamuistoja ja -kuvia. Burke painotti, että historiantutkijoiden mielellään käyttämät teonsanat keksiminen ja rakentaminen ovat liian vahvoja ilmauksia, kun puhutaan kansakunnan menneisyyden tuottamisesta. Menneestä ajasta säilyneet fragmentit pysyvät enemmän tai vähemmän samoina, ja niiden avulla korkeintaan rekonstruoidaan menneisyyttä muuttuvissa historiallisissa tilanteissa.

KRIITTISIÄ PUHEENVUOROJA MUISTISTA

Professori Jeffrey K. Olick (University of Virginia) listasi muistitutkimuksen sudenkuoppia sosiologin näkökulmasta ja tarjosi välineitä näiden kuoppien ylittämiseen. Olick korosti kollektiivinen muisti -käsitteen implisiittisesti välittämän yhtenäisyyden ja muuttumattomuuden ajatuksen petollisuutta. Ei ole olemassa yhtä ja ainoaa kollektiivista muistia; sen sijaan tutkijan pitäisi puhua ajallisesti ja sosiaalisesti rajatuista muistamisen prosesseista (engl. mnemonic processes) ja tutkia esimerkiksi muistia rakentavia sosiaalisia instituutioita. Olickin mukaan muistamisen eri genret ja käytössä olevat teknologiat vaikuttavat suoraan siihen, miten muistamista ylläpidetään ja miten muisti muuttuu. Olick myös sivusi muistin ja historian välistä suhdetta koskevaa keskustelua ja painotti muistamisen prosesseja osana historiallista tietoisuutta, ei epistemologisena vastakohtana historialle. Muistitutkimuksen sekä nationalismiin ja identiteettiin pureutuvan tutkimuksen kiinnostavat yhtymäkohdat jäivät sen sijaan luennossa vain maininnan asteelle.

Aiempiä puheenvuoroja paljon kriittisemmän lähestymistavan muistitutkimukseen oli valinnut antropologian professori Maurice Bloch (London School of Economics). Hän suhtautui muistitutkimuksen mahdollisuuksiin yleensä ja kollektiivisen muistin käsitteeseen erityisesti hyvin skeptisesti. Blochin mukaan muistitutkimuksen yleisin harhaluulo on se, että tutkijat uskovat tietävänsä, miten muistaminen – kognitiivisten prosessien ja subjektiivista toimintaa ohjaavien sosiaalisten rakenteiden yhtymäkohdassa tapahtuva prosessi – tapahtuu, koska se on meille kaikille tuttua ja siten maalaisjärjellä ymmärrettävissä. Blochin argumenttien lähtökohtana oli mahdollisuus tavoittaa – sosiologi Maurice Halbwachsien termien – autobiografista muistia, joka on Blochin mukaan keskeisessä asemassa subjektiivisen identiteetin muodostumisessa. Muistitutkimus tutkii parhaimmillaan vain tarkoituksenmukaisissa sosiaalisissa ympäristöissä tapahtuvaa muistelua tai mieleen palauttamista (engl. recalling), joka koostuu pääasiassa retoriikasta ja sitaateista, eikä tavoita sitä, minkälaisia muistoja yksilöillä todellisuudessa on. Blochin mukaan kyseenalaista on myös se, muuttaako

tämä julkinen muistelu tai mieleen palauttaminen subjektiivisia muistoja ja identiteettiä. Luentonsa lopuksi Bloch esitti Madagaskarilla tekemiinsä kenttätutkimuksiin vedoten, että tutkijoiden pitäisi kiinnittää huomionsa alistumiseen tai ehkä paremmin yhteisön käytettäväksi suostumiseen (engl. submission). Näissä tilanteissa subjektiiviset muistot ja kokemukset annetaan muiden käyttöön tietystä ajallisesti ja paikallisesti rajatussa tilanteessa esimerkiksi nykyhetken ongelmien ratkaisemiseksi, millä ei välttämättä ole mitään tekemistä kollektiivisen muistamisen kanssa.

REKONSTRUKTIOT OVAT SUBJEKTIIVISIA

Keskeinen argumentti lähes kaikkien luennoitsijoiden puheenvuoroissa oli se, että menneisyyden rekonstruktio, muistamisen prosessin tulokset, kertovat enemmän rekonstruoijista itsestään kuin menneisyydestä; argumentti, joka ei yllättäne ketään rohkeudellaan. Lähes poikkeuksetta sosiaalisen tai kulttuurisen muistin käsitteet otettiin annettuina ja käsitteeseen kollektiivinen muisti suhtauduttiin erittäin epäilevästi. Muistitutkimuksen terminologia tarjoaa ensi katsomalta käteviä ja helposti omaksuttavia käsitteitä menneisyydestä kertomisen tarkastelemiseen, ja myös kesäkoulussa sitä testattiin hyvin monenlaisiin lähdeaineistoihin. Tarkentavat kysymykset – mitä oikeasti tutkitaan kun tarkastellaan kollektiivista (tai kulttuurista tai sosiaalista) muistia, kenen muistista ja missä ajallisesti ja paikallisesti rajatussa tilanteessa on kyse, miten se muuttuu – tekevät kuitenkin asiat monimutkaisemmiksi.

Vahvimmalla maaperällä liikkuivat perinteistä muistitutkimusta tekevät eli kansallisia muistojuhlia ja muita julkisia muistirituaaleja ja niiden paikkoja tutkivat sekä varsinaista muisteluaineistoa käyttävät tutkijat. Auki sen sijaan jäi tutkijoiden mahdollisuus tavoittaa muistamiseen liittyvien diskurssien vaikutusta yksilöiden omiin käsityksiin ja identiteetteihin: missä määrin kollektiivisesti hyväksytyistä menneisyyden kuvista oikeastaan on milloinkin kysymys.

Filosofian maisteri Ilona Pikkanen tekee väitöskirjaa Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksessa.